Poder polític i caritat en la jerarquia eclesiàstica del XIX

Jordi Figuerola
(Universitat Autònoma de Barcelona)

La «caritat» és quelcom més que una virtut teologal o el que porta cap el camí de la salvació, segons el catolicisme. És un element, entorn del qual, gira tota la representació del poder per part de la institució eclesial i la seva jerarquia, alhora que representa un mecanisme de control i una estratègia política per part de l'església del XIX.

Aquestes afirmacions són les que pretenem explicar amb quatre pinzellades sobre l'època en la qual Jacint Verdaguer va publicar *Caritat*, centrant-nos, bàsicament, en el paper de la jerarquia eclesiàstica de l'època i, principalment, en el bisbe Morgades.

Hom sap que el motiu que va portar a aplegar el recull de poemes a Verdaguer fou el terratrèmol que va viure la zona de Granada i de Màlaga el dia de Nadal de 1884 i que va provocar centenars de víctimes i destrosses materials en cases i edificis religiosos. Es varen tardar uns quants dies a saber la magnitud de la tragèdia i a l'oferiment d'ajut, aspecte obvi per les comunicacions de l'època. La mateixa carta-pastoral de l'arquebisbe de Granada, publicada en el butlletí extraordinari de la seva seu episcopal del 30 de desembre de 1884, ens fa adonar de quina manera la notícia es va anar coneixent lentament. Diu que a la ciutat de Granada el tremolor «no produjo más que pequeños desperfectos en algunos edificios y el pánico que se apodera en tales casos del ánimo más sereno»,[1] gràcies, això sí, «a Dios y a su excelsa Patrona la Santísima Virgen de las Angustias», però que les «comunicaciones y avisos que estamos recibiendo sin cesar en estos días nos tienen desgarrado el corazón, porque nunca

1. Carta pastoral de l'arquebisbe de Granada publicada el 30 de desembre de 1884 al Butlletí extraordinari de l'arquebisbat de Granada. Reproduït al *Boletín Oficial del Obispado de Vich*, núm. 860, 5 de gener de 1885, p. 7-8.

pudimos sospechar que fuesen tan numerosas las desgracias personales, que hay que lamentar en muchos pueblos, y tanta la ruina y la desolación que se ven por todas partes.»[2] Davant del fet el bisbe fa «un tierno llamamiento a vuestra nunca desmentida caridad en favor de muchos hermanos y condiocesanos vuestros que hoy gimen en la tribulación y en la indigencia.»[3]

La notícia del desastre va arribar a Catalunya, i el dia 5 de gener de 1885 ja es publica una circular del bisbe Morgades sobre «las tristísimas noticias de horrorosos y apenas oídos terremotos que asolan nuestras más hermosas poblaciones de Andalucía». I amb un redactat apocalíptic que, a part de l'estil, té una funcionalitat doctrinal clara, continua dient que «Las victimas se cuentan ya por millares, desaparecen pueblos enteros; ábrese la tierra y se traga a sus habitantes y sus caseríos; el terror, el espanto, el frio y la miseria acaban de aterrar a los desgraciados pobladores de aquellas comarcas.»[4] Quan el bisbe pinta aquest quadre no s'està de buscar-ne la causa. I aquesta no pot ser més clara: el pecat. Amb una retòrica d'antic règim, però utilitzada per l'Església durant l'època contemporània quan parla de catàstrofes naturals, el veritable motiu del terratrèmol és l'ira divina:

> De un tiempo a esta parte, Dios da visiblemente señales de su enojo contra la ingrata Europa que va poco a poco consumando su apostasía de Cristo y su Iglesia; y en España que en mala hora quiso entrar en tan infortunado *concierto*, debe sentir como el resto del antiguo continente los efectos de su prevaricación y de su castigo. Desgraciadamente como nos advertía recientemente nuestro inmortal León XIII, la Europa no hace caso de estos avisos del Cielo, se irrita por causa de estos mismos avisos; se empeña en curar sus males por aquellos mismos medios que son su causa verdadera [...][5]

Com ens podem imaginar, la circular és per ordenar que es facin un seguit de rogatives públiques a les diferents parròquies del bisbat i per obrir una subscripció de diners entre els feligresos, i que el mateix

2. Ibídem.
3. Ibídem.
4. Circular del bisbe Morgades del 5 de gener de 1885. *Boletín Oficial del Obispado de Vich*, núm. 860, 5 de gener de 1885, p. 3.
5. Ibídem.

bisbe avança una quantitat tot enviant immediatament quatre mil rals als bisbes de Granada i de Màlaga. Aquesta recol·lecta de diners durarà uns quants mesos i pel que fa a la diòcesi de Vic serà d'uns 106.698, 74 rals.[6] Les llistes publicades dels donants ens fan adonar que hi ha aportacions diverses i de les parròquies, però a ningú se li escapa que els primers de la llista són les autoritats eclesiàstiques més rellevants i propietaris rics del bisbat.

Descrites les formes anem cap al fons i intentem explicar la primera de les nostres afirmacions: la caritat com una representació del poder. Essent com és, la caritat, un element doctrinal cabdal en la vivència del catolicisme, la manera com es dóna esdevé un element primordial a considerar. En aquest sentit cal veure com després del fet luctuós del terratrèmol, hi ha el manament de fer resos i una recollida de diners. Dic manament perquè, tot i que no vull menystenir les raons de solidaritat, tota mena d'esforç d'aquest tipus necessita estar jerarquitzat. No es podria escapar del poder episcopal com un poder piramidal que cal ordenar-ho tot. Podria haver-hi respostes individuals? Clarament sí, però que mai posessin en qüestió el poder del prelat.

I encara més en uns temps on hi havia una veritable disputa pel «poder» entre integristes i conciliadors dins les organitzacions catòliques, la premsa i la jerarquia episcopal. La causa del terratrèmol, com hem vist a l'anterior citació, és l'enuig de Déu perquè a Europa, i a Espanya, hi ha una deriva cap al liberalisme i una pèrdua de poder per part de l'Església. Com s'ha de recuperar aquest poder? Aquí rau la polèmica entre els integristes, que no volen de cap manera transigir amb l'estat liberal, i els conciliadors que, estratègicament, aposten per fer-se servir d'aquest estat per recuperar quotes de poder. Enmig de la batalla entre ambdues concepcions, l'autoritat en aquells moments estava molt discutida i en plena controvèrsia. Cal recordar que a mitjan octubre de 1884 apareixia el famosíssim llibre de Sardà i Salvany *El liberalismo es pecado*, veritable obra doctrinal de l'integris-

6. Les diferents quantitats que es van donant amb la llista dels donants es troben publicades en els *Boletín Oficial del Obispado de Vich*, núm. 860, 5 de gener; núm. 863, 14 de febrer; núm. 864, 28 de febrer; núm. 865, 14 de març; núm. 867, 15 d'abril i núm. 875, 17 de juliol de 1885.

me. I a partir d'aquí l'agreujament, fins a límits, de la batalla entre integristes i conciliadors. Una guerra en tots els fronts i, naturalment, entre la jerarquia. Morgades representava el líder del bàndol conciliador mentre que, durant aquell any, va tenir un enfrontament duríssim amb el bisbe Casañas, bisbe de la Seu d'Urgell en aquells moments i màxim representant jeràrquic dels integristes. Com escrivia Casañas a Morgades, «Yo entiendo que debemos aprovechar cuantas ocasiones se nos presenten para impugnar el Liberalismo, que es la causa universal y desastrosa de la situación aflictiva en que se halla la Iglesia en España y en toda Europa. Creo que debemos infiltrar en los eclesiásticos y en los fieles hasta la médula de los huesos un espíritu de intransigencia contra las doctrinas liberales, hasta lograr que les cause horror y asco esta plaga moderna.»[7] En la citació surt un verb molt important que volem remarcar: «infiltrar». Dins les lluites polítiques intraeclesials, la necessitat de mobilització doctrinal, o sigui política, de cada bàndol era primordial. I és en aquests moments quan es van portar a terme de manera continuada grans mobilitzacions religioses que servien de cops de força contra l'enemic i una manera de reclutament de les masses catòliques a la causa de cada ú. Aquesta mobilització, amb aspectes molt moderns, servia alhora per fer visibles les forces catòliques davant del poder liberal i les organitzacions obreres. Endegar mobilitzacions era important, encapçalar grans campanyes, caritatives per exemple, esdevenia vital per reforçar el poder. Una lluita entre integristes i conciliadors que aquell mateix any de 1885 va conèixer un episodi molt important a nivell europeu. Es tracta de les declaracions de marcat caràcter integrista del cardenal Pitra a través d'una carta al periòdic holandès «Amstelbode», el 4 de maig, en la qual afirmava implícitament la paralització del moviment de renaixement catòlic després del pontificat de Pius IX i el debilitament, per tant, de l'Església sota el de Lleó XIII.[8] La reaccions episcopals europees dels conciliadors, inclòs Morgades, foren immediates i contundents mostrant una lleialtat

7. Carta de Casañas a Morgades, 24 de gener de 1885. BONET I BALTÀ, Joan i MARTÍ, Casimir. *L'integrisme a Catalunya. Les grans polèmiques 1881-1888.* Barcelona: Editorial Vicens Vives, 1990, p. 351.

8. Es pot resseguir tota la polèmica a Jordi FIGUEROLA. *El bisbe Morgades i la formació de l'Església catalana contemporània*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, p. 176 i s.

absoluta al pontífex. Aquesta tensió encara feia més necessària una estratègia política per tal d'aconseguir dues coses: la primera, l'obligació de reforçar el poder i, la segona, la de fer prevaldre l'autoritat episcopal.

Per Morgades bona part dels problemes s'havien de cercar en la «continua influencia exterior que se hace desde Barcelona sobre el Clero, Asociaciones católicas y Seminario»[9] tal com ho escrivia en una carta adreçada al secretari d'estat del Vaticà, el poderós Rampolla, en la qual criticava, sense nomenar-lo, el bisbe Català per l'actuació fluixa contra els integristes a Barcelona. Recordem que el llibre *Caritat* de Verdaguer fou donat per l'autor com a ajut als damnificats del terratrèmol granadí i ofert al bisbe Català de Barcelona.

Aquestes insinuacions contra Jaume Català fetes per Morgades al Vaticà degueren arribar al bisbe de Barcelona que contrarestà de manera contundent amb una altra carta que va enviar al mateix Rampolla tot dient que «el Sr. Obispo de Vich se ha propuesto sembrar la cizaña en este Obispado (Barcelona) hasta el punto que no puedo callar, pero antes he creido conveniente dar de todo conocimiento á V.»[10] I li explica tots els greuges cap a Morgades de tipus polític i pastoral. Naturalment, l'informe entra en temes escabrosos de tipus econòmic, mostrant un Morgades intrigant que s'hauria quedat diners o desviat fons cap als seus familiars. Diners que, d'on venien? Doncs de llegats testamentaris per fer obres de caritat. La caritat, una altra vegada se'ns presenta com l'altra cara del poder polític, en aquest cas, per acusar de corrupció i aprofitament.

I és que, independentment si les acusacions fossin certes o falses, la veritat és que la jerarquia eclesial disposava de fons econòmics vinculats a la caritat per via de recol·lectes o llegats testamentaris. Una persona que volia fer carrera dins de l'estructura de comandament eclesiàstic havia de tenir un cert perfil, que se sol veure en els informes que es fan i que serveixen al Vaticà per anar seleccionant els candidats a ocupar seus episcopal: ser obedient, no estar vinculat a cap escàndol de tipus sexual, una certa experiència en un Seminari,

9. Morgades-Rampolla, 21 de juliol de 1885. Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura Madrid 537, t. VI, r I, s V, núm. 13.

10. Català-Rampolla, 9 de febrer de 1886. Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura Madrid 543, t VII, r II, s V, núm. 38.

haver estat canonge i, entre d'altres més coses, ser conegut com una persona «caritativa».

Per exemple, una de les dignitats que podien remenar més diners i que estaven vinculades sovint a aspectes caritatius era la de canonge penitencer, Morgades ho va ser de la seu barcelonina a partir de gener de 1863 després de guanyar les oposicions, un cop Constantí Bonet fou nomenat bisbe de Girona el 1862, per la qual cosa quedava vacant el seu lloc en el capítol barceloní.[11] Amb el càrrec de penitencer va desplegar una activitat notable en el camp de la beneficència i la sanitat i fundà diverses institucions assistencials.[12] Els fons venien de la mateixa canongia. La tasca de penitencer suposava confessar les persones de classe social, resoldre qüestions familiars amb vistes a casaments, administrar llegats testamentaris, perdonar pecats inconfessables que requerien donacions de caire econòmic, absoldre compradors de béns eclesiàstics als quals s'havia de demanar alguna quantitat, etc. Això significa que Morgades recaptava de l'acció caritativa de les classes riques i ell la distribuïa, la qual cosa fa que la «sociedad barcelonesa vio en el doctor Morgades, ya desde los principios de su sacerdocio, un fiel y diligentísimo administrador de los bienes de la Iglesia y de los pobres, que son las limosnas de los fieles; y por esto el oro iba á sus manos en abundancia».[13] Aquest fet situa el

11. El 1862, Morgades tradueix del francès el llibre d'A. F. Ozanam, *El libro de los enfermos*. Ozanam fou el creador de les conferències de Sant Vicenç de Paül i tota la seva obra destil·la l'esperit de caritat i resignació cristiana.

12. Aquest és un aspecte extraordinàriament interessant i poc conegut. Fou vocal del patronat de pobres, la societat per a l'estudi de la mendicitat; president de l'Obra de la infància d'ençà de 1864; administrador de l'Hospital de la Santa Creu des de 1867; vocal de la junta de la Casa de Caritat de Barcelona; el trobem formant part de comissions de la Societat Econòmica d'Amics del País de Barcelona per a l'estudi dels asils de la ciutat i de la prostitució. Una institució creada per ell fou el col·legi asil del Bon Succés, a les Corts de Sarrià, dedicat a la rehabilitació de noies esgarriades, regit per unes monges que hi tenien, alhora, uns obradors per a noies de famílies sense recursos on ensenyaven doctrina cristiana i les tasques de la llar, i l'asil per a capellans vells de les Corts. Cooperà en la fundació de l'obra de Dom Bosco, l'hospital del Sagrat Cor, l'Obrador de la Sagrada Família i d'altres institucions benèfiques. Les monges de la Caritat i les Filles de Sant Vicenç de Paül el van considerar sempre el seu millor protector. També féu créixer el col·legi de Sant Josep Oriol per a estudiants pobres del seminari. Jordi FIGUEROLA, *op. cit.*, p. 35-39

13. *Boletín Oficial del Obispado de Vich*, núm. 798, 17 de juliol de 1882, p. 218.

futur bisbe de Vic enmig de les persones de bona posició barcelonina i feia que fos un dels capellans que tingueren més contacte amb dones com Dorotea de Chopitea, famosa per la seva actitud caritativa.

Però la caritat també l'hem de veure com un element de mobilització. Hem de distingir entre la generositat que poden tenir com un element de la personalitat de qualsevol i la «caritat», donació, regal sistematitzat, etc., on darrere hi ha dos elements sempre: una ideologia i una mobilització. Volem dir que sigui qui sigui que ho faci, —la Creu Roja contemporània, qualsevol «marató» televisiu, recapte de diners, aliments, etc.—, hi ha unes idees i una voluntat de «moure» a la gent. Si hem dit que la «caritat» és una representació del poder, el seu exercici significarà, alhora, una mobilització ideològica i política per alimentar aquest poder i aconseguir un enquadrament social. No volem allargar-nos en aquest punt i citarem algunes grans «campanyes» de l'època perquè ens serveixi d'exemples. La campanya del mil·lenari i per proclamar la Mare de Déu de Montserrat com a patrona de Catalunya, de 1880-81, a partir de la qual Montserrat esdevindrà l'indret més representatiu de la religiositat popular de casa nostra, el nucli més important de l'església catalana contemporània i un dels símbols més clars de la catalanitat, va comportar la «recollida de diners», de l'acció caritativa per tal de portar a terme el projecte. I no cal que esmenti la campanya de restauració del monestir de Ripoll, per tal de fer un «segon» Montserrat com a símbol de cristiandat i catalanitat. En aquest cas es va necessitar una recol·lecta de diners que, alhora, anava esdevenint tot un procés de mobilització amb unes idees determinades. Com deia Morgades «A todos invitamos y el óbolo de todos esperamos. Las piedras del Santuario de Ripoll han de volver á levantarse con el donativo del prócer y el ahorro del honrado artesano.»[14] Queda clar que convida a tothom a participar per tal que esdevingui una obra que mobilitzi sota els paràmetres ideològics i d'enquadrament de poder. I aquest vessant politicoideològic encara es veu més clar quan lliga, en unes paraules que el bisbe va pronunciar en el saló de sessions de l'Acadèmia de

14. Document del bisbe Morgades datat a Vic el 17 de gener de 1886. *Boletín Oficial del Obispado de Vich*, núm. 890, 15 de febrer de 1886, p. 67. Aquesta documentació es troba a Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura Madrid 535, t. VII, r I, s I, núm. 31.

Belles Arts de Barcelona el 8 de febrer de 1886, religió i pàtria com els dos elements de mobilització:

> Ante la crisis que atraviesa Europa y por consiguiente nuestra querida España; ante la crisis especial que atraviesa nuestra estimada Cataluña tan contrariada en su agricultura [...] y en su industria y constitución orgánica por las enfermedades de la política: ¿quien sabe si así como Ripoll nos representa un recuerdo, nos indica asimismo una esperanza? [...] levantemos de las ruinas este insigne monumento y la Religión y la Patria nos lo agradecerán...[15]

En aquest acte el canonge Collell havia declamat una part del *Canigó* de Verdaguer. El poema havia sortit al carrer des del 21 de desembre de 1885, deu dies abans que Morgades prengués possessió del monestir. Per tant, el poema i el procés de restauració caminaren paral·lels; el poema era la justificació històrica i programàtica de la restauració, la restauració era la culminació efectiva de les intencions del poeta. Tot plegat fa que Verdaguer dediqui l'obra a Morgades.[16] De quina manera tot va entrelligant-se perquè servís de «propaganda» cap a una campanya que reforçava el poder episcopal i generava adeptes entre el conjunt de la població.

I podíem parlar uns quants any després de la mobilització a través de la recollida caritativa de diners per tal construir el temple expiatori de la Sagrada Família de Barcelona. Fet, com els altres que hem descrit, que servia, alhora, com a mecanisme de control. La caritat, la recollida de diners o de béns, la seva publicació a la premsa per tal de fer-ne publicitat, la col·lecta contínua per l'Òbol de Sant Pere, les accions caritatives puntuals de les quals es feien ressò els diaris, tot fet de manera constant i sistemàtica, significava el reclutament o, millor dit, la fidelització de la població i de les diferents capes socials cap a aquestes accions portades des del poder eclesiàstic

La caritat és una pràctica antiga però que el catolicisme ha de redefinir davant d'una societat nova. Aquí rau el problema de la jerarquia. Perquè ara cal saber molt bé què és la «caritat» i, molt més important, què és ser «pobre». Ho diem perquè ens trobem davant

15. *Boletín Oficial del Obispado de Vich*, núm. 890, 15 de febrer de 1886, p. 66.

16. Seguim Josep JUNYENT. «Les campanyes de Jaume Collell». *Ausa*, núm. 122-23 (Vic, 1989).

del tema del «pauperisme» d'una societat industrial i capitalista, que és diferent de la pobresa. La nova societat de classes, amb una massa treballadora que es movia en paràmetres diferents de la societat rural on l'acció caritativa de l'església hi tenia més tradició, necessitava un replantejament del que podia significar l'acció caritativa per demostrar poder, mobilitzar o enquadrar socialment i fidelitzar. Per això la jerarquia eclesiàstica aviat va perdre aquests segments de població i va començar a tenir por. De fet, com s'ha repetit tantes vegades, la publicació de la *Rerum novarum* per part de Lleó XIII el 1891 no arribava molt tard, sinó pràcticament fora de temps.

I cal tenir en compte que una acció caritativa que no pogués controlar era, per definició, dolenta perquè trencava l'escala de comandament jeràrquica. I, per acabar aquest escrit i com a resum de les tesis que hi defensem, plantejarem una pregunta a l'aire. A part dels múltiples aspectes que hi ha en el «drama de Verdaguer» i l'enfrontament amb Català i Morgades, bisbes de Bacelona i de Vic, no serà que la pràctica caritativa lliure i desaforada del poeta no el portarà a ser un dissident? No serà que, parafrasejant el títol que hem posat en aquesta aportació al col·loqui, trencaria la relació entre «poder polític i caritat en la jerarquia eclesiàstica del XIX»?